

Szalay Olga

Járdányi Pál népzenei rendszerei

Járdányi Pál halálának 50. évfordulóján mivel tiszteleghetnénk méltóbban a népzene tudós emléke előtt, mint tudományos életművének legfontosabb részét jelentő népdalrendszerezési munkásságának összefoglalásával? Ezzel nemcsak Kodály és Bartók hasonló munkáinak folytatója, hanem velük együtt jelentős része van abban, hogy a magyar népzene kutatás ma is a tudományág nemzetközi élvonalába tartozik.

1. Járdányi Pál vonzódása a népzene kutatás e sajátos gondolkodást igénylő területéhez már tudományos pályája elején megnyilvánult. A Zeneakadémiát, majd a Bölcsészkar néprajz szakát elvégezve, a huszonegy éves doktorjelölt dolgozatával Kide, egy Kolozs megyei zsákfalú világi népdalanyagának monografikus feldolgozására vállalkozott 1941-ben és 1942-ben végzett népdalgyűjtésével.¹ Kide életében a zene nem játszott nagy szerepet, de a falu repertoárja így is sokféle stílus meglétét mutatta. Járdányi – aki mesterei nyomán a dallamközlést csak valamilyen zenei rendben tudta elképzelni – nem jutott kielégítő eredményre a ritmus, a hangsor és a forma mint dallamalkotó elem rendezőelvvé tételével. Végül, többféle rendezőelvet érvényesítve, a repertoárt voltaképpen *stíluskörök* szerint rendezte, amely a valódi népdaloktól a legkevésbé népdalnak tekinthető dallamok felé haladt.

2. 1949-től Járdányi zeneakadémiai tanári működése mellett tiszteletdíjasként a Kodály vezette, akkoriban szerveződő MTA Népzene kutató Csoportja munkatársai között dolgozik. Alapító tagként kezdettől részt vesz *A Magyar Népzene Tára* munkáiban, már jóval 1953 – a csoport hivatalos megalakulása – előtt. A közlés zenei rendjének megoldatlanságát látva a csoportban önként vállalja *A Magyar Népzene Tára I. Gyermekekjátékok* kötet munkálataiban való részvételt 1950 táján. Sokféle kísérletezés után az ütempáros gyermekdalokat egyetlen rendezőelv, a *dallamok magva* szerint rendezte variáncscsoportokba. A dallamfogalma Járdányi meghatározásában: „... egy-egy jellemző dallamképlet, mely rendszerint meghatározott, többé-kevésbé változatlan ritmusképlettel társul.”² A dallamok sorrendjét tekintve elől vannak a legsajátosabb, tipikus gyermekdalok. Az elv itt is a kideihez hasonló: a típusok sorrendje a legnépiesebbtől a legkevésbé népies, idegen eredetű felé halad.³

¹ JÁRDÁNYI Pál: *A kidei magyarság világi zenéje*. Kolozsvár, Minerva, 1943

² *A Magyar Népzene Tára I. Gyermekekjátékok*. Szerk. BARTÓK Béla, KODÁLY Zoltán. Kodály Zoltán előszavával (1951. október). [A dallamok rendszerezése Járdányi Pál, a játékok rendszerezése Kerényi György munkája.] Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta KERÉNYI György. Munkatársak: Rácz Ilona, Járdányi Pál, Kiss Lajos, Kertész Gyula. A kottarajzokat id. és ifj. Nekolny Rezső készítette. 1. kiadás. Bp., a Magyar Tudományos Akadémia és a Népművelési Minisztérium megbízásából kiadja a Zeneműkiadó Vállalat, 1951, XXVII.

³ Vargyas Lajos megjegyzése: „Ezt a munkát beugrásként, önként végezte, a közös mű kudarcától félve, s nevének elhallgatását is vállalva.” VARGYAS Lajos: *Járdányi Pál, a népzene kutató* = Uő: *Keleti hagyomány – nyugati kultúra*. Bp., Szépirodalmi, 1984, 405.

3. Járdányi következő rendszeralkotási munkája *A Magyar Népzene Tára IV. Párosítók* kötetének dallamrendje.⁴ Ezt a kötetet javarészt négysoros, strofikus dallamok alkotják, amelyek *szövegeik* alapján kerültek egybe, ezért a rendszerező feladata egy dallam szempontjából heterogén anyag optimális zenei rendjének megtalálása. Vargyas Lajos megemlíti, hogy Járdányi számára „ez a munka olyan volt, amit inkább kötelességből végzett, semmint igazán kedve szerint”.⁵ Rendszerével kompromisszumot kellett keresnie a kötet tematikus tartalma, a sorozat népzenei jellege és a strofikus dalok összefoglaló zenei rendje között, amin már időközben kísérletezett. Kiindulásként a főként párosító szövegű, és ezáltal tipikusnak tartott dallamokat a főszövegbe emelte, majd voltaképpen erre az 51 típusra (azaz ennek 884 változatára) dolgozta ki rendszerét. A tipikus és nem tipikus párosítókon belül érvényesített egy dallamszempontot is: mind a két kategórián belül előretette a valódi népdalokat, mögéjük pedig a műdal- és idegen elemeket hordozókat. Az így nyert kategóriákon belül rendezte szótagszám, majd további zenei jegyek szerint a dallamokat.

4. A *Párosítók* kötet megjelenése után Járdányinak volt még egy rendszerezési javaslata, amelyre a Rajeczky Benjamin által 1956-ban megjelentetett, középkori magyar himnuszokat és szekvenciákat tartalmazó *Monumenta Monodica I.* kötetének 1959-es recenziója adott alkalmat. Járdányi – aki ekkor már a strofikus népdalok rendszerének megoldásán dolgozott – *Dallamrendezés, formaelemzés a gregoriánumban* címmel⁶ közreadott írásában először fogalmazza meg a következőket: „Merész, de nagy eredményekkel kecsegtető kísérlet volna kategóriák felállítása a sorok dallamrajza alapján, éppen mert a ritmus oly megfoghatatlan: a rajz szinte hiánytalanul kifejezné a dallamsorok egyéniségét; a különböző rajzok közül dallamsor-típusok kikristályosodását remélhetnénk.”⁷

5. Kodály 1958 júniusában bízta meg Járdányi Pált az alkalomhoz nem kötött dal-
lamok rendszerének, típusaik közlési sorrendjének kidolgozásával, amely akkor még a kísérletezés stádiumában volt. Járdányi – miután zeneakadémiai állásából politikai okokból eltávolították – Kodály jóvoltából 1959 őszétől az MTA Népzenekutató Csoportjának főállású, tudományos osztályvezetőjeként működhetett, egy népdalrendszerezéssel megbízott munkacsoport élén. Ennek tagjai Rácz Ilona, Olsvai Imre, Sárosi Bálint, Víg Rudolf, Pál Máté, később csatlakozik hozzájuk Szendrei Janka, Halmos István, majd Szomjas-Schiffert György. Első kísérletként a kezdősorok

⁴ *A Magyar Népzene Tára IV. Párosítók.* Szerk. BARTÓK Béla, KODÁLY Zoltán. KODÁLY Zoltán előszavával. Sajtó alá rendezte KERÉNYI György. (A dallamok rendszerezése Járdányi Pál munkája.) A bevezető szövegekről szóló részét (9–24.) Kerényi György, a dallamokról szóló részt (25–55.) Járdányi Pál írta. Főmunkatárs Járdányi Pál. Munkatársak: L. Gábor Judit, Pál Máté, Rácz Ilona, Szomjas-Schiffert György, Kertész Gyula, Kiss Lajos, Mathia Károly, Paulovics Géza, Sárosi Bálint, Vavrinecz (Olsvai) Imre, Vikár László. A kottarajzokat id. és ifj. Nekolny Rezső készítette. Bp., Akadémiai, 1959, 905.

⁵ Lásd VARGYAS: *i. m.* (1984), 405.

⁶ JÁRDÁNYI Pál: *Über Anordnung der Melodien und Formanalyse in der Gregorianik* = *Acta Ethnographica*, 8 (1959) 3–4, 327–337. Magyarul: *Dallamrendezés, formaelemzés a gregoriánumban* = Járdányi Pál *össze-
gyűjtött írásai*. Közreadja BERLÁSZ Melinda, Bp., MTA ZTI, 2000, 135–147.

⁷ Uo., 140.

szótagszáma szerint rendezték az anyagot, és miután az nem hozott megoldást, rátertek a dallamsorok magasságviszonyai szerinti, és azon belül a magasán kezdődő dallamok típusainak kialakítására. Tehát a dallamrajz – mint rendezési alapelv gondolata – ekkoriban, 1959 táján ölthetett konkrét formát.

A hivatalos dokumentumok szerint Járdányi 1959 végén az MTA Zenetudományi Bizottsága előtt számolt be a dallamvonal szerinti rendszerezése eredményéről, és azt a bizottság jóváhagyta, mint *A Magyar Népzene Tára* alkalomhoz nem kötődő „tulajdonképpen” népdalainak közlési rendjét. A csoportot még 1959 áprilisában vizsgáló akadémiai bizottság szóvá tette az alkalomhoz nem kötött népdalok kiadásának megoldatlanságát, és egyúttal hiányolta a színvonalas, ismeretterjesztésre szánt népdalgyűjtemények kiadását. Ekkoriban született döntés egy háromkötetes, egyszerre népszerűsítő és tudományos gyűjtemény kiadásáról, amelynek első koncepciójában Járdányi neve még nem szerepelt.⁸ 1960 nyarától azonban változik a helyzet. Járdányi lesz a később *Hármaskönyv* néven emlegetett *Magyar Népdaltípusok* 1–2. kötetének a szerkesztője, amely az első olyan hivatalos, önálló szerkesztői munkája, ahol a neve a munkájának megfelelő módon szerepel.⁹ E kötetekben jelenik meg először az általa kidolgozott, a népdalsorok magasságviszonyain alapuló rendszerének részletes leírása. A két kötet Járdányi rendszerében olyan, konkrét gyűjtésből származó népdalokat tartalmaz, amelyek mindegyike az adott típus reprezentánsa is egyben, azaz további változatai ismertek. E kötetek a maguk nemében egyedülállóak, mert népdalgyűjteményként és a magyar népdalok típusait zenei rendszerben megjelölő szakkönyvként is szolgálnak.

A *Hármaskönyv*höz Járdányi a dallamanyagot három részre osztotta. 1. valódi népdaljegyeket mutató dallamokra, amelyeket kottával közölt az 1–2. kötetben. 2. a népdalok és a népies dalok között álló képződményekre, amelyeket tipikus szövegkezdetükkel és szolmizált dallamincípittel a 2. kötet függelékébe tett. A népies dalok a Kerényi György által szerkesztett 3. kötetbe kerültek.

Járdányi az 1960-as publikálást követően sem tekintette befejezettnek dallamvonalrendjét. A kötetek Kodály által javasolt német nyelvű kiadása már némileg eltér a magyartól, Járdányi újabb keletű ismertetései pedig *A magyar népdalok új rendje* címet viselik. Tehát rendszerezése a *Magyar népdaltípusok* megjelenésével egy folyamat kezdetét jelentette. Elvei nem változtak, de a típusok sorrendje tovább finomodott. Az újabb állomás Járdányinak a Nemzetközi Népzenei Tanács 1964-es budapesti konferenciáján e témában tartott előadása, amely olyan sikert arat, hogy a lelkes külföldi kollégák még a helyszínen megalakítják a Nemzetközi Népzenei

⁸ 1. kötetében „értékes régi népdalok”, a 2.-ban „jelenleg is énekelt, közismert népdalok”, a 3.-ban népies műdalok (vagy ahogy Kodály tanácsára nevezték: népies dalok) találhatóak. Az 1. kötet szerkesztőjét nem nevezi meg a jegyzőkönyv, a másodiké Olsvai (akkor még Vavrinecz) Imre, a 3. köteté Kerényi György. Borsai Ilona is részt vett e munkában, a kötetet csoporton belüli használatban „Kaktusz” névvel, az előzőleg megjelent „Virágos sorozat” nem egyforma színvonalú köteteként mintegy ellentétként.

⁹ *Magyar népdaltípusok* 1–2. 1. kiad. Szerk. JÁRDÁNYI Pál. (KODÁLY Zoltán bevezetőjével.) Munkatársak Pál Máté, Olsvai Imre, Rácz Ilona, Sárosi Bálint, Vig Rudolf, Bp., Akadémiai, 1961 (*Népzenei Könyvtár I–II. Magyar népdalok és népies dalok*. 1–2. Szerk. KODÁLY Zoltán). 2. kiad. Bp., Editio Musica, 1977; Németül: *Ungarische Volksliedtypen*. Bp., Akadémiai, 1964 *Népies dalok*. Szerk. KERÉNYI György, Bp., Akadémiai, 1961. 255 p. (*Népzenei Könyvtár III. Magyar népdalok és népies dalok*. 3. Szerk. KODÁLY Zoltán). Németül: *Volks-tümliche Lieder*. Bp., Akadémiai, 1964

Tanács (International Folk Music Council, IFMC) rendszerezési szekcióját, és az első ülést spontán meg is tartják. A rendezés állomásainak végpontja a *Pozsonyi jegyzék*, vagyis az 1965-ös pozsonyi szekcióülésen bemutatott típusjegyzék. Ez az előadás Járdányi életében csak német nyelven került nyilvánosságra.¹⁰ Újabban a jegyzéket és az új rendezési koncepció ismertetését a Domokos Mária, Olsvai Imre, Paksa Katalin szerzőhármas hozta nyilvánosságra.¹¹ A *Pozsonyi jegyzék* tartalmazza azt a típusrendet, amelynek élén már nem a *Zörög a kocsí* dallamcsaládja, hanem az egymagú *Páva-dallamok* gazdag családja áll, amit a rendszerezésben tanítványa, Olsvai Imre a magyar dallamgondolkodás egyik princípiumának tekintett.

6. Míg a szövegek alapján létrehozott *Párosítók* kötet a zenei anyag heterogén volta miatt, addig az 1966-ban megjelent *A Magyar Népzene Tára V. Siratók* kötet¹² a dallamok nehezen megragadható recitatív-improvizatív jellege miatt jelentett nehézséget. A kötet kézírata nem Járdányi rendszerében készült el. Vargyas Lajos visszaemlékezése szerint Járdányi Pál „lektor volt, akinek csak véleményt mondani volt kötelessége; de ő többet tett, beállt munkatársnak és segítőnek”.¹³ Ugyanis Járdányi lektorként rájött, hogy a Rajeczky Benjamin és Kiss Lajos szerkesztette kötet dallamait földrajzi alapon csoportosítva a zenei jegyek is rokon vonásokat mutatnak. Észrevette azt is, hogy az addig ismert kis- és nagyforma mellett további formai sajátosságok is elkülöníthetők, amelyek még szembetűnőbbek, ha esetenként szakít az azonos g-alapra való lejegyzéssel. A megelőző évek nagy mennyiségű új gyűjtésével gazdagodott kötet utolsó pillanatban való átdolgozása Járdányi új zenei rendje alapján valóságos rohammunka volt.

1965-re Járdányi már hatféle, teljesen eltérő problémákat felvető zenei anyag rendszerezési kérdéseinek megoldásán jutott túl, és mindegyikre talált megoldást. Szempontja mindig ugyanaz volt: lehetőleg *egységes zenei rendezőelv* keresése, amely a változatokat, *zenei rokonságot típusonként minél inkább megjeleníti; a típusok sorrendjét tekintve pedig az, hogy a zenei anyag lehetőleg összefüggő folyamattá rendeződjön*. Prekonceptióról azonban egyik esetben sem beszélhetünk, mivel a rendszerező munkája mindig a *konkrét zenei anyagból* indult ki, ennél fogva mindig más és más, az adott anyagra legjobban illeszkedő zenei rendszert eredményezett.

¹⁰ JÁRDÁNYI Pál: *A magyar népdalok új rendje* = JÁRDÁNYI: *i. m.* (2000), 73–82. Első megjelenés. Bővebben *Methoden der Klassifikation...* 1969. (Járdányi rendszerének utolsó változata)

¹¹ DOMOKOS Mária – OLSVAI Imre – PAKSA Katalin: *Járdányi Pál népzenei munkásságának utolsó szakasza* = *Zenetudományi dolgozatok 2003. Tanulmányok az MTA Népzene Kutató Csoport megalakulásának 50. évfordulójára. I–II.* Bp., MTA ZTI, 2004, I., 219–328.

¹² *A Magyar Népzene Tára V. Siratók. = Laments.* Szerk. BARTÓK Béla, KODÁLY Zoltán. Kodály Zoltán előszavával. (A dallamok rendszerezése Járdányi Pál munkája.) Sajtó alá rendezte RAJECZKY Benjamin és KISS Lajos. A bevezető tanulmányt (15–75.) és a Siratódallamok rokonsága című részt Rajeczky Benjamin, a Dallamok áttekintése (132–144.) című részt Járdányi Pál írta. Lektorálta Járdányi Pál. Bp., Akadémiai, 1966, 1139.

¹³ VARGYAS: *i. m.* (1984), 405.

Rendszerezési munka	Megjelenés	Minek a rendszere?	Mi szerint?
1941–1943	A kidei magyarság világi zenéje, 1943	erdélyi népdalok	stíluskörök
1951 októbere előtt	A Magyar Népzene Tára I. Gyerekjátékok, 1951. október	kötetlen szerkezetű, ütempáros	a dallam magva
1958 májusa előtt	A Magyar Népzene Tára IV. Párosítók, 1959	párosító szövegű népdalok, műdalok	szótagszám ritmus
1959	Járdányi: Dallamrendezés és formaelemzés..., 1959 (Rajeczky könyve 1956-ban)	középkori strofikus gregorián himnuszok, szekvenciák	dallamrajz szerint lehetne
1965 júliusa előtt	A Magyar Népzene Tára V. Siratók, 1966	kötetlen szerkezetű recitativ	földrajzi = dallami is
1958. július – 1960., 1965	Magyar Népdaltípusok 1–2. kötet, 1966	alkalomhoz nem kötött négysoros népdalok	dallamsorok magasságviszonyai
1960–1965	Pozsonyi típusjegyzék konferencia-előadás, 1965	ua.	ua.

Járdányi szellemi teljesítményét látva feltűnő, hogy Kodály igen tartózkodóan említi a közreműködését. Az első kötetben csupán egyik munkatársként nevesíti; a IV. kötet előszavában a munkatársak felsorolásánál megemlíti: „Az I. fejezet dallamainak rendezése és mélyreható elemzése dr. Járdányi Pál egyéni munkája.” Az V. kötet előszavában pedig annyi áll: „A két szerkesztő mellett különösen Járdányi Pál buzgólkodott a dallamok rendezésével.” A tartózkodás egyik oka – tudjuk – az idős Kodály gyengesége volt, aki egy régi kolléga szakmai féltékenységével szemben inkább a fiatal Járdányi belátására apellált. A másik ok az lehetett, hogy Kodály szemléletében a kötet szerkesztés elsősorban közösségi munka, így minden kötet Kodályén kívül a főszerkesztő nevéhez kötődik. Tehát a tartózkodó említés a munka közösségi jellegéből következett, további oka az egyéni rivalizálás meggátolása lehetett, de benne volt a korszak dermesztő politikai légköre miatt a támadhatóság felületének csökkentése is. Ugyanis a felelősséget elsősorban Kodály viselte, és a nem egy esetben politikai priusszal rendelkező tagok közösségben nagyobb erőt képviseltek. Azonban mindez együttesen sem indokolja a Járdányit ért méltánytalanságokat a kötetek kapcsán.

Járdányi 1951 és 1965 között kidolgozott népdalrendszerezéseivel sok munkával járó és jelentős szellemi teljesítményt nyújtott. Kodály minden bizonnyal fiatal kollégája és remélt utóda korábbi háttérbe szorítását is igyekezett ellensúlyozni, amikor 1960 és 1963 között minden évben akadémiai elnöki jutalomra terjesztette fel. Először 1960 szeptemberében Olsvai Imrével, 1961 februárjában Járdányit egyedül, kiemelkedő tudományos munkájáért, 1962 januárjában Kerényivel, a *Hármaskönyv*

másik szerkesztőjével megosztott II. fokozatra.¹⁴ 1963-ban pedig ismét egyedül, elnöki jutalomra javasolja. Kodály indoklása Járdányi munkásságának késői, új területére is fényt vet, a számítógépes rendszerezésre.

Járdányi Pál sokrétű munkája során a népzene egyre bővülő körére nézve dolgozhatta ki rendszerezési szempontjait, s így lassanként a magyar vokális népzene legtöbb stílusrétegéhez hozzá tudott rendelni egy olyan modellt, amelynek rendszerében az adott anyag sajátosságai, logikai és genetikai-történeti összefüggései minden korábbiánál világosabban rajzolódtak ki. Nevét mégis leginkább a strofikus dallamokra kidolgozott dallamvonalrendszere tette ismertté nemzetközi téren is, idehaza pedig megalapozta a magyar strofikus népdalok kritikai kiadásának máig érvényes dallami rendszerét.

Mit köszönhetünk Járdányi rendszerezési munkásságának? Dallamvonalrendje a korábbi, Bartók és Kodály által kialakított rendek előnyeit érvényre juttató szintézis. Az övé az egyetlen, amelynek zenei rendszerében nem a dallam egyik-másik jellemzője, hanem a *dallam egésze* szerepet játszik. Szétválasztotta a dallami rokonság és a szótárszerűség funkcióit, ez utóbbit a mutatók mechanikus rendszerébe utalva. Rendszerének vázát már nem a változatokra, hanem a típusokra építette, ezzel a távolabbi változatok is a fő-típusuk közelébe kerülhettek; végül a nem négy-soros és egyéb, a bartóki C-osztályba sorolható dallamok is a négysorosak közé kerültek. Szerinte ugyanis egy dallam egyéniségét két dolog határozza meg: egyrészt a kisebb dallamrészek rajza, vonalának jellege, másrészt az egyes nagyobb részek, sorok egymáshoz való viszonya – s a lényeg ez utóbbiban van. Tehát a dallam lényegét hangjainak rajza, az egyes sorok egymáshoz való magasságvizonya jelöli ki. Ez egymás mellé rendeli a változatokat, típusokat hoz létre, és bizonyos történetiséget is tükröz. Ez a viszony a Járdányi-rend alapja.

Munkásságában nemcsak a *kritikai összkiadás dallamközlési rendjének megoldását* értékeljük. Neki köszönhető az is, hogy a *népzenei rendszerezőmunka folyamata* is a tudományos munka részévé vált, hiszen rendjében az egyes dallamok tudományos mérlegelése, zenei helyüknek eldöntése magas szintű, előzetes népzenei ismereteket igényel. Ugyanakkor a rendszerezésről való gondolkodásmódja, problémalátása, szempontjai alapján elmondható, hogy ő a *tudományos népdalrendszerezés módszertanának* megalkotója is.

Járdányi Pál a munkájának babérjait nem arathatta le. Rendszerezésének, különösen dallamvonalrendjének eredményei, értékei, igazságai mellett már nem állt módjában sem kiállni vagy érvelni. Ezért is fordulhatott elő, hogy dallamvonalrendjét alig több mint tíz évre rá olyan rendszerezés váltotta fel, amely ismét feladta

¹⁴ „A népzeneik dallamrendjének megteremtése, a népdalgyűjtemények zenei rendezése a népzene-tudomány egyik legfontosabb, legalapvetőbb feladata. Évtizedeken át folyt a vita arról, hogy régebbi zenei rendekben jelenjék-e meg az alkalomhoz nem kötött magyar népdalok mintegy ötvenezernyi hatalmas tömege. E rendeknek voltak előnyei, hátrányai. Járdányi Pálnak sikerült olyan dallamrendet kialakítania, amely szintézisbe hozza e két rend előnyeit. A nemzetközi viszonylatban is új rend a dallamok legfontosabb eleme: a dallamokra, a dallamvonalra épül. Egységes elvű, ugyanakkor a magyar népzene két legnagyobb stíluscsoportját is kidomborítja. Miután e rend tervezetét a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Bizottsága megvitatta és egyhangúlag jóváhagyta, a Magyar Népzene Tára további (VI. stb.) kötetiben ennek alapján jelennek meg a dallamok” (Az 1962-es elnöki jutalomra való felterjesztés szövege = *Kodály Zoltán levelei*. Szerk. LEGÁNYI Dezső, Bp., Zeneműkiadó, 1982, 297., 1078. sz.

az általa olyan fontosnak tartott egyelvűséget, rendszerezési elveinek hierarchiájában különböző (és nemcsak zenei) szintek keverednek egymással. Járdányi Pál munkájának, szemléletének – mondhatnánk iskolájának – azonban akadtak értő folytatói, hiszen a magyar népdalösszkiadásban még mindig ez érvényesül. Elgondolásainak méltó értékelését bizzuk az időre. Emberi, munkatársi, erkölcsi értékrendjének megítélése azonban nem lehet az idő kérdése.